

автономії: в Одеському, Єлисаветградському, Херсонському округах [14, 7 зв.]. Не зважаючи на перешкоди, ліквідація неписьменності на Півдні України, згідно тверджень учених, розгорталася швидше, ніж по республіці в цілому [15, 83].

Складною була ситуація у південноукраїнському регіоні з українським друком. Наприклад, видавництво Одещини репрезентувалося в 1926 р. українськими назвами на 22,6 %, а російськими – на 73,6 %. Цікаво, що для радянської влади особливе значення мали питання економічного і соціального характеру, тому найбільший наголос Одеська окружна комісія з українізації зробила на претензіях до Окрземвідділу і Окрвідділу здоров'я у зв'язку з виданням російською мовою журналів “Пасека”, “Вестник виноградарства”, “Наставление к посадке виноградников саженцами”, “Культурный или чёрный пар”, “Разведение виноградарства в степной полосе”, “Организация сельского хозяйства”, “Наше здоровье (первая помощь)”, “Что такое Красный Крест”, “Отчего и чем болеет женщина”, “Лечение сифилиса на селе”. До речі, оздоровленню населення регіону заважав той факт, що 60 % лікарів округу абсолютно не володіли українською мовою [16, 10 зв.].

В цілому можна твердити, що українізація радянських апарату, партійних і профспілкових організацій Півдня України, системи освіти, з завданнями національної реформи до кінця не справилась, адже не мала під собою (особливо на локальному рівні) мобільного етнічного підґрунтя. До того ж, величезний опір українізації чинився з боку місцевих російських службовців та інтелігенції. Більш рельєфною, на відміну від Київщини, Волині, Поділля, Полтавщини та Чернігівщини, на Півдні (а також Сході) України проглядалась також проблема міграції і урбанізації, яка накладала на національну реформу свій відбиток. Внаслідок зайнятих місцевою елітою позицій по гальмуванню українізації значно ускладнювалась дерусифікація регіону на рівні всієї вертикалі влади і суспільства, адже керівники установ, підприємств і організацій в основному лобювали інтереси нижчих верств населення. У підсумку дослідження слід також відзначити, що не викликало широких протестів серед населення південноукраїнського регіону і згортання коренізації.

Єдиним позитивним наслідком українізації і забезпечення прав національних меншин на Півдні України можна вважати успіхи у площині культурно-національного руху. Вони відбувалися поволі, незалежно від офіційного курсу. Так, незважаючи на суперечливі процеси протікання національної реформи, значно зросла частка українського сегменту краю, посилювався національний рух серед місцевої української інтелігенції і молоді. Урбанізація українців призвела до появи по суті нової пролетарської за змістом, національної за формою української культури міста. Модернізація українського суспільства на Півдні України призводила до реанімації національної самосвідомості тутешніх українців, хоча в цьому регіоні ми можемо говорити лише про тенденцію, яка дала б продуктивні результати лише за умов продовження українізації. Певні позитивні наслідки мала етнополітика по забезпеченню прав меншин, хоча і її успіхи не були такими вже однозначними.

1. Центральний державний архів громадських

- об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1772.
2. Орлянський В. Реалізація політики коренізації по відношенню до єврейського населення Півдня України в 1920-1930-ті рр.: Автореф. дис... докт. іст. наук / Дніпропетровськ, 2002.
  3. Шитюк М. Від коренізації до депортації: політика радянських властей щодо поляків південних районів України у 1920-х – 1930-х рр. // Історія в школі. – 2002. – № 5-6.
  4. Міронова І. Культура національних меншин Півдня України в 20-30-і роки XX століття: Автореф. дис... канд. іст. наук / Дон. нац. ун-т. – Донецьк, 2003.
  5. Стремечька В. Політика українізації на Півдні України у 20-30-ті роки XX ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2001.
  6. “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В.А. Смоля. – К., 2003.
  7. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2253.
  8. Гвенний О. Ще раз про українізацію // Рідна школа. – 1993. – № 4.
  9. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2253.
  10. Соболь І. Українізація освіти півдня України: 1920-30-ті роки // Історія України. – 2000. – № 8.
  11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 326.
  12. Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств: 8-11 января 1927 года: Стенографический отчет, резолюция, постановления и материалы. – Харьков, 1927.
  13. До історії міжнаціональних процесів на Україні // Український істор. журнал. – 1991. – № 1.
  14. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 826.
  15. Данильченко О. Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. XX ст. // Український історичний журнал. – 1999. – № 3.
  16. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2253.

О.С. Олійник, І.В. Рибак

ЗАПРОВАДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (1945 – 1955 рр.)

Виникнення нової моделі соціальної сфери було складовою частиною радянської західноукраїнського села. За задумом комуністичних очільників, радянська модель соціально-побутової інфраструктури мала наочно та переконливо продемонструвати переваги соціалістичного способу життя.

Саме на досягненнях та здобутках у соціально-побутовому розвитку західноукраїнського села акцентувала свою увагу радянська історіографія. Нею здійснювався суб'єктивний підбір фактів, які повинні були окреслити грандіозні зрушення в соціально-побутовій сфері села за роки радянської влади. При цьому наголошувалося, що саме колгоспно-радгоспна система ведення сільського господарства призвела до радикальних позитивних зрушень у соціальній сфері села [1].

Сучасна українська історіографія, не відкидаючи певних досягнень і позитивних зрушень в соціально-побутовій інфраструктурі західноукраїнського села

у радянську добу, намагається об'єктивно, а головне критично оцінити її стан, передусім якісний [2].

Мета запропонованого дослідження – проаналізувати та вивчити запровадження радянської моделі соціально-побутової інфраструктури у західноукраїнському селі повоєнного періоду на основі архівних документів.

Післявоєнне західноукраїнське село потребувало значних коштів для відновлення житлового фонду, покращення його архітектурного оформлення, впорядкування благоустрою, будівництва під'їзних доріг тощо. Замість цього на перший план було висунуто завдання у 1946 - 1949 рр. переселити у великі села Південних областей 131 244 селянські двори із хуторів, які знаходилися у Західній Україні. Розрахунки показали, що мінімальні витрати на перевезення цих хуторян і облаштування їх на новому місці будуть складати 6 млрд. 680 млн. руб. Крім того, для потреб переселенців слід було виділити 129,9 тис. м³ лісоматеріалів, 127,3 тис. м³ пиломатеріалів, 682,5 т. цвяхів, 246,7 тис. м² скла [3, 17]. Оскільки таких коштів і матеріалів державою не було виділено, то переселення вирішено було обмежити лише 34630 дворами. Проте і це завдання не було виконано. На 1 вересня для переселенців збудували всього 8903 будинки, будівництв яких лише частково фінансувалося державою, а з 26010 хат, перевезених із хуторів, відновлено на новому місці лише 1352 [4, 24].

Проведення переселення та оформлення документів повинно було проводитися у такому порядку: секретар райвиконкому приймає від громадян заяви на переселення у встановленій формі, обласна комісія з питань переселення, розглянувши заяви громадян, затверджує їх рішенням райвиконкому, після чого бажаним виїхати виписуються переселенські білети, перераховується необхідна сума на рахунок райвиконкому, а також виписується відомість на виплату одноразової допомоги переселенцям [5, 6]. Виходячи з цього можна припустити, що сільське населення Західної України добровільно переселялося у Південні та Східні області. На перших порах все так і було, наприклад, в Гусятинському районі Тернопільської області організували на переселення колгосп „Тридцятиліття Жовтня”. Всі 135 сімей колгоспників подали заяви. Першим ешелонам було відправлено 43 сім'ї. Взнавши про неналежний прийом та незадовільні побутові умови переселенців в колгоспах Очаківського району, 92 сім'ї відмовились від отримання одноразової допомоги і повернули райвиконкому переселенські білети [6, 8].

Масово-політична робота, яка проводилася серед колгоспників щодо переселення в південні області УРСР, вже не знаходила позитивного відгуку у селян, у зв'язку з чим принцип добровільності переселення було порушено.

За період з 1950 – 1952 рр. у райони Тернопільської області з Південних областей повернулося 649 сімей, з яких 177 відправили назад [7, 6]. Переселенський відділ запроваджував заходи впливу, щоб переселенці повернулися у місця поселень, для цього вони виписували попередження про направлення скарг у народні суди для витребування витрат, які зазнала держава на переселення, згідно з листом Міністерства фінансів УРСР від 11 листопада 1951 р. [8, 8].

Звідси можна зробити висновок, що програму ліквідації хуторів у Західній Україні і переселення їх мешканців у великі села, з метою радикального поліпшення соціально-побутових умов селян, не було виконано. Переселенці, позбавлені житла, зіткнулися із значними побутовими проблемами.

Складовою частиною сільської інфраструктури були також заклади торгівлі. Найтипівішим закладом торгівлі у повоєнному західноукраїнському селі був магазин із змішаним асортиментом продовольчих і промислових товарів. Обстеження їх у Львівській області в 1954 р. встановило, що „зростаючий попит сільського населення на деякі товари (готовий одяг, чоботи, валянки, трикотажні вироби, швейні машинки тощо) сільською торговельною мережею не задовольняється. У магазинах державної торгівлі та споживчої кооперації товари або зовсім відсутні, або немає необхідного асортименту” [9, 60].

Значні перебої у продажу необхідних товарів зафіксували вибіркові обстеження роботи сільських магазинів та крамниць у 1953 - 1955 рр. Так, з перевірених 88 сільських магазинів Станіславської області у 23-х відсутні сіль, мило, оцет, гас, сірники, тютюн. [10, 61]. З 84 перевірених торговельних закладів в селах Тернопільської області в 1950-ті рр. не було навіть асортиментного мінімуму товарів першої необхідності [11, 62].

З метою поліпшення побутового обслуговування селян Західної України у радянську добу створюються майстерні з пошиття одягу та взуття. Проте цей захід не дав бажаних результатів. У підсумковому обстеженні бюджетів колгоспників Львівської області у 1954 р. зазначалося: „Чисельність кустарів не зменшується, так як серед сільського населення попит на їх послуги збільшується через те, що колгоспники стали більше шити одягу та взуття, а побутове обслуговування на селі організовано погано. Пошиття одягу в державних та кооперативних майстернях здійснюється довше і нерідко гірше. Крім того, в державних і кооперативних майстернях пошиття та ремонт одягу, взуття коштують значно дорожче, ніж у кустарів” [12, 19]. Все це свідчило про те, що побутове обслуговування на селі продовжувало залишатися на надто низькому рівні.

У культурно-освітній сфері західноукраїнського села у повоєнний час з'являються хати-читальні, колгоспні бібліотеки, клуби. Вони були покликані насамперед витіснити вплив церкви, який у Західній Україні традиційно був потужним. Наймасовішим заходом сільських клубів у повоєнний період була демонстрація кінофільмів. Проте сільські заклади культури мали для цього обмежені можливості. Наприклад, у селах Станіславської області у 1950 р. нараховувалося всього 4 стаціонарні кіноустановки. У той час як у містах їх було 39. Якщо в 1950 р. на демонстрації кінофільмів у містах області побувало 1883 тис. глядачів, то у селах – 418 тис. [13, 76]. Як правило, у селах демонстрацію кінофільмів здійснювали кінопересувки, які не могли забезпечити якісний перегляд кінофільмів.

Демонстрація кінофільмів у селах здійснювалася нерегулярно та із значними перебоями. Так, у Закарпатській області у 1950 р. було зірвано у селах 2438 кіносеанси, із них 39,6% – через відсутність кіномеханіки, 29% – через псування апаратури, 10% – несвоєчасна доставка кінокартини, 23,4% – інші

причини. [14, 37]. У зв'язку з цим демонстрація кінофільмів у селах нерідко перетворювалася на суцільні страждання глядачів, приносячи їм не позитивні, а лише негативні емоції.

Важливе місце у побутовій інфраструктурі мали посідати бібліотеки. Робота колгоспних бібліотек залишалася малоякісною та неефективною. Насамперед це пояснювалося обмеженим книжковим фондом, відсутністю приміщень, кваліфікованих бібліотекарів тощо. Наприклад, у 1950 р. у Калуському районі Станіславської області нараховувалося всього 5 колгоспних бібліотек, які мали 393 примірники книг, у Кутському районі тієї ж області було 8 бібліотек з книжковим фондом 435 примірників [15, 105]. Під час вибіркової перевірки колгоспних бібліотек Закарпатської області у 1952 р. встановлено, що більшість з них не обладнані реманентом, розташовані в конторах колгоспів, знаходяться у дуже занедбаному стані. З 18 перевірених колгоспних бібліотек лише у 6-ти були бібліотекарі, які працювали за сумісництвом рахівниками у колгоспі [16, 106].

Таким чином, нами встановлено, що у зв'язку з радянською західноукраїнського села було запроваджено радянську модель соціально-побутової інфраструктури. В результаті у західноукраїнських селах розпочалося переселення мешканців хуторів у великі населені пункти із більш розвинутою соціальною сферою, виникла мережа магазинів і крамниць із змішаним асортиментом товарів, побутових майстерень, колгоспних бібліотек, сільських клубів. Доведено, що попри позитивну кількісну динаміку закладів соціально-побутової інфраструктури у західноукраїнському селі їх якісна характеристика залишалася дуже низькою, а рівень задоволення запитів сільських трудящих незадовільним і не відповідав тогочасним пересічним стандартам життя та побуту.

1. *За щастя оновленої землі: Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР (1939-1978).* АН УРСР. Інститут суспільних наук: Авт.: Івасюта М.К., Масловський В.І., Мартинюк А.І., Нечитайло В.В. та інші. – К., 1979.; Франчук Є.І. Підвищення ролі культосвітніх установ у комуністичному виконанні трудових (1971 - 1980 рр.) // *Укр. істор. журн.* – 1985. - №7.; Ткачук І.Х. Діяльність парторганізацій України по піднесенню культурно-освітньої роботи серед колгоспників (1959-1965 рр.). На матеріалах УРСР // *Укр. істор. журн.* – 1968. - № 2.; Трофяк М.В. Підвищення загальноосвітнього та культурного рівня сільської молоді (1966-1970 рр.) // *Укр. істор. журн.* – 1974. - № 11.; Маковий Г.М. Діяльність партійних організацій по поліпшенню культурно-освітньої роботи на селі (1959-1965 рр.). *Наукові праці з історії КПРС.* – 1971. – Вип. 43.
2. Рибак І.В. *Соціальна інфраструктура українського села: труднощі, проблеми (20 – початок 90-х років).* К., 1997. Його ж. *Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921 - 1991 рр.). Кам'янець-Подільський, 2006.; Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ століття (Українське село: поступ, сподівання, тривоги).* – К., 1995; Серета А.М. *Проблеми соціально-культурного розвитку села (60-70-ті рр. ХХ ст.): Авторефер. дис. канд. іст. наук. Запоріжжя 1994; Григоренко О.П. Дискримінаційна політика держави стосовно села і міграція сільської молоді*

- у міста 60-80-ті роки) // *Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20-80-ті роки.* – К., 1998.
3. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ).* – Ф.1. – Оп. 30. – Спр. 1540.
  4. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 30. – Спр. 2266.
  5. *Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО).* – Ф. Р – 1833. – Оп. – 4. – Спр. 182.
  6. ДАТО. – Ф. Р – 1833. – Оп. – 4. – Спр. 221.
  7. ДАТО. – Ф. Р – 1833. – Оп. – 4. – Спр. 221.
  8. ДАТО – Ф. Р – 1833. – Оп. – 4. – Спр. 221.
  9. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ).* – Ф. 582. – Оп. 24. – Спр. 323.
  10. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 213.
  11. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 213.
  12. ЦДАВОУ. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 528.
  13. ЦДАВОУ. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 528.
  14. ЦДАВОУ. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 528.
  15. ЦДАВОУ. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 524.
  16. ЦДАВОУ. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 524.

О.В. Отземко

РОЗПОДІЛ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ В ДОНЕЦЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1920-1925 рр.)

„Земельне питання” завжди мало ключове значення в українській історії. Від його вирішення залежала доля урядів та окремих політиків, адже ставлення до розподілу землі – головного „капіталу” України – краще за будь-які заяви і заходи демонструвало їх сутність. З огляду на це, а також гостроту „земельного питання” для сучасного українського соціуму, вивчення більшовицької політики щодо розподілу землі в першій половині 1920-х років, особливостей її здійснення в новоствореній Донецькій губернії залишається актуальним і сьогодні.

Зазначену проблему вивчало багато вітчизняних дослідників, здебільшого в працях, присвячених розвитку аграрної сфери України в 1917-20-х роках: у радянській історіографії це Б.К. Мигаль, Р.Д. Лях, М.І. Ксензенко; в сучасній – В.В. Калініченко, О.І. Ганжа, Я.Й. Малик. До вивчення питань землеустрою в регіональному масштабі долучилися Р.Д. Лях, В.В. Воробйов. Метою нашого дослідження є вивчення обставин і проблем розподілу земельного фонду в Донбасі в роки існування Донецької губернії (1920-1925 рр.).

Політика радянської влади щодо розподілу поміщицьких земель на території України протягом 1918-1919 рр. зазнала краху. Українське селянство рішуче опиралося „соціалізації” землі, примусовій організації радгоспів і колгоспів. Тому, повернувшись на початку 1920 р. в Україну, більшовики змушені були піти на значні поступки селянам в земельному питанні. Відповідно до закону „Про землю” (лютий 1920 р.), органам влади заборонялося відводити землю радгоспам без згоди місцевого населення. Доповнення до законом уточнювали категорії господарств, землі яких підлягали відчуженню. Розподіл землі мав здійснюватися за певними нормами, які визначалися губернськими і повітовими земвідділами відповідно до місцевих умов, у розрахунку на ідця [1, 254-259]. Згідно з цим законом і провадились розподіл землі в новоствореній Донецькій губернії.